

Bitka za Moskvu 1941.

Ličina, Luka

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:513717>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Rijeka

Luka Ličina
BITKA ZA MOSKVU 1941.
ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2023.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Rijeka

Luka Ličina

0009089710

BITKA ZA MOSKVU 1941.

ZAVRŠNI RAD

Kolegij: Suvremena povijest Europe

Mentor: Prof. dr. sc. Darko Dukovski

Student: Luka Ličina

Studij: Povijest/Filozofija

Rijeka, lipanj 2023.

SADRŽAJ

1. SAŽETAK	1
2. UVOD.....	2
3. OPERACIJA <i>BARBAROSSA</i>	4
3.1. Digresija Grupe armija Centar.....	7
4. OPERACIJA <i>TAJFUN</i>	9
4.1. Njemački i sovjetski planovi	9
4.2. Munjeviti početak operacije	11
4.2.1. Katastrofe pod Vjazmom i Brjanskom.....	13
4.3. Otvoren put ka Moskvi	14
4.3.1. Intervencija generala Žukova	14
4.3.2. Borbe iscrpljivanja na Možajskoj liniji	16
5. PRIJESTOLNICA U RATNOM STANJU.....	18
6. KULMINACIJA OPERACIJE <i>TAJFUN</i>	21
6.1. Operativna pauza i daljnji planovi.....	21
6.2. Posljednji njemački napor	23
6.2.1. Borbe u moskovskim predgrađima	24
7. SOVJETSKI PROTUUDAR	26
8. POSLJEDICE I ZNAČAJ BITKE ZA MOSKVU.....	28
9. ZAKLJUČAK	29
10. BIBLIOGRAFIJA	31

1. SAŽETAK

Operacija *Barbarossa*, tj. njemačka invazija SSSR-a u ljeto 1941. godine, nije rezultirala kolapsom Crvene armije i SSSR-a u nekoliko tjedana, kako su Hitler i njegov stožer ambiciozno očekivali. Stoga, početkom jeseni 1941. godine Nijemci planiraju i pokreću operaciju *Tajfun* – siloviti i odlučujući udarac sa ciljem zauzimanja Moskve. Inicijalni njemački napori pokazali su se izuzetno uspješnima, kada uspijevaju opkoliti i uništiti glavninu sovjetske vojske pred Moskvom. Putevi prema prijestolnici bili su potpuno nebranjeni te se činilo da je njena sudbina zapečaćena. No, zahvaljujući intervenciji generala (kasnije maršala) Georgij Žukova koji je improvizirao obranu na Možajskoj obrambenoj liniji, žestokom otporu sovjetskih vojnika unutar i izvan okruženja te jesenskim kišama i neprohodnom blatu, Nijemci su tijekom listopada zaustavljeni na 100 km od Moskve. Kada se tlo konačno zaledilo sredinom studenog, Nijemci pokreću drugu fazu operacije *Tajfun* sa ciljem dvokrakog opkoljavanja Moskve te do početka prosinca dopijevaju do samih moskovskih predgrađa. Unatoč dostignućima, suočeni sa iscrpljenošću, logističkim problemima, dolaskom nemilosrdne ruske zime i značajnim priljevom novih sovjetskih snaga sa Dalekog istoka, Nijemci nisu mogli napredovati dalje. Početkom prosinca, Crvena armija pokrenula je veliku protuofenzivu po širokoj fronti koja je Nijemce odbacila stotine kilometara od Moskve. Bitka za Moskvu predstavlja prvi veliki njemački poraz u Drugom svjetskom ratu koji je srušio mit o nepobjedivosti *Wehrmachta*, a samim time i prekretnicu u ratu.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, istočna fronta, Moskva, Bitka za Moskvu, 1941. godina, operacija *Barbarossa*, operacija *Tajfun*, Grupa armija Centar, Georgij Žukov, Heinz Guderian, Crvena armija, *Wehrmacht*, *blitzkrieg*

2. UVOD

Krajem proljeća 1941. godine većina zemalja kontinentalne Europe bila je pod dominacijom Hitlerove Njemačke, bilo pristupanjem Trojnom paktu ili pod naletom i okupacijom njemačke vojne mašinerije koja biva na vrhuncu svoje moći. Poput Napoleona stotinu i nešto godina ranije, Hitler se tada našao u sličnoj vojno-političkoj situaciji, suočen sa sličnim odlukama. Naime, Hitler nije uspio podčiniti Veliku Britaniju, zaštićenu morem i moćnom flotom, te priliku za konačni trijumf vidi na istoku gdje mu preostaje poraziti posljednju moćnu nepokorenu europsku silu – Sovjetski Savez – čime bi Velika Britanija ostala bez ključnog potencijalnog saveznika. No, Hitlerova istočna kampanja prvenstveno je ideološki motivirana. U Sovjetskoj Rusiji on vidi ultimativnog neprijatelja Trećeg Rajha i arijevske rase, utjelovljenje i kolijevku tzv. *judeo-boljševizma*, ali i priliku za ostvarivanje *Lebensrauma*, tj. životnog prostora za arijevske njemački narod, nauštrb „rasno inferiornim“ Slavenima. Invazijom Njemačke na SSSR 22. lipnja 1941. godine uslijedit će potpuno nova, krajnje ideološka etapa rata. Dok bi se vojna kampanja u zapadnoj Europi tijekom 1940. mogla nazvati „časnom“ i „čisto vojničkom“, na istočnom frontu vodit će se ideološki rat potpunog istrebljenja koji će rezultirati ljudskom i materijalnom štetom neviđenih razmjera. Mada bi ideološka usporedba Napoleona i Hitlera bila krajnje apsurdna, sličnost dvojice povijesnih ličnosti leži u činjenici da su njihove „nepobjedive“ armije koje su dominirale Europom doživjele prvi poraz pod Moskvom te da su im sudbine zapečaćene u krvavim „avanturama“ na istoku Europe.

Cilj je ovog završnog rada dati sažet i jasan pregled, tj. sintezu jedne od najvećih bitaka Drugog svjetskog rata i prvog poraza njemačkog *Wehrmachta* – Bitke za Moskvu 1941. godine. Završni rad započinje uspostavljanjem povijesnog konteksta osvrtno na njemačku invaziju SSSR-a u ljeto 1941., odnosno operaciju *Barbarossa*. Ovo je značajno da bi se uvidjela situacija na fronti i događaji koji su prethodili samoj temi ovog završnog rada. Također, iako je uobičajeno promatrana kao zasebna vojna operacija, Bitka za Moskvu, u širem smislu, predstavlja klimaks operacije *Barbarossa*, a njemački poraz u toj bitci označava i dugoročnu stratešku propast operacije. Nakon konteksta slijedi planiranje njemačke operacije *Tajfun*, konačne ofenzive na Moskvu, kao i sovjetskih obrambenih mjera. Zatim, sam tijek operacije od katastrofalnih sovjetskih poraza pod Brjanskom i Vjazmom te stabiliziranja fronta pod zapovjedništvom generala Žukova i dolaskom jesenskih kiša, preko ponovnog pokretanja njemačke ofenzive u studenom i borbi u predgrađima Moskve, pa do dolaska ruske zime i pojačanja te, konačno, sovjetskog protuudara. U tijeku vojnih aktivnosti nastojat će dati balansiran pristup između njemačke perspektive kao napadača i sovjetske obrambene

perspektive. Osim vojnih aktivnosti, dio završnog rada bit će posvećen i samom životu u gradu Moskvi u ratnom stanju, od Staljina i Politbiroa do običnih sovjetskih građana i vojnika, suočenih sa mogućim padom prijestolnice, ali i sa ustrajnošću i požrtvovnošću da se to ne dogodi.

U izradi ovog završnog rada koristit će cijeli niz akademske literature koje se specifično i opsežno, do u detalje, bave Bitkom za Moskvu, poput *The Battle for Moscow*¹ pukovnika Alberta Seaton, *Operation Typhoon: Hitler's March on Moscow, October 1941*² i *The Battle for Moscow*³ autora Davida Stahela, *Moscow 1941: Hitler's First Defeat*⁴ Roberta Forczyka i *The Drive on Moscow 1941*⁵ Niklas Zetterlinga i Anders Franksona. Iz ovih opširnih radova nastojat će izvesti sintezu. Uz to, koristit će poslijeratne memoare maršala Sovjetskog Saveza Georgija Konstantinoviča Žukova, kao središnje ličnosti sovjetske obrane Moskve, pod naslovom *Uspomene i razmišljanja*.⁶⁷ Također, osim Žukovljeve osobne perspektive, *Bitka za Moskvu*⁸ autora Branka Kitanovića nudi pogled Bitke za Moskvu u očima ostalih sovjetskih vojskovođa poput Rokosovskog, Konjeva i Vasiljevskog. Nešto manje za samu temu rada, a više za povijesni kontekst, odnosno operaciju *Barbarossa* poslužit će knjiga Alana Clarka *Barbarossa*⁹ i klasični rad Alexandera Wertha *Rusija u ratu 1941-1945*¹⁰.

¹ Albert Seaton, *The Battle for Moscow*, New York, Sarpedon, 1993.

² David Stahel, *Operation Typhoon: Hitler's March on Moscow, October 1941*, New York, Cambridge University Press, 2013.

³ David Stahel, *The Battle for Moscow*, New York, Cambridge University Press, 2015.

⁴ Robert Forczyk, *Moscow 1941: Hitler's First Defeat*, Oxford, Osprey Publishing Ltd., 2006.

⁵ Niklas Zetterling, Anders Frankson, *The Drive on Moscow 1941: Operation Taifun and Germany's First Crisis of World War II*, New York, Casemate Publishing, 2012.

⁶ Georgij Konstantinovič Žukov, *Uspomene i razmišljanja*, 1. dio, Zagreb Globus, 1980.

⁷ Georgij Konstantinovič Žukov, *Uspomene i razmišljanja*, 2. dio, Zagreb, Globus, 1980.

⁸ Branko Kitanović, *Bitka za Moskvu*, Zagreb, Alfa, 1978.

⁹ Alan Clark, *Barbarossa*, Zagreb, Irma&Irma., 2020.

¹⁰ Alexander Werth, *Rusija u ratu 1941-1945*, Rijeka, Otokar Keršovani, 1979.

3. OPERACIJA BARBAROSSA

Hitler nikada nije skrivao svoj prezir prema Sovjetskoj Rusiji i njenoj ideologiji, a neminovnost obračuna sa SSSR-om vidljivo je u ranim fazama njegove političke karijere i pisanjima u *Mein Kampf*.¹¹ Unatoč potpisanom paktu o prijateljstvu i nenapadanju u kolovozu 1939. godine, odnosi Njemačke i SSSR-a bili su daleko od srdačnih i prijateljskih. Pakt je bio isključivo praktične prirode prilagođene realnoj političkoj situaciji u Europi pred početak rata. Nakon što su se obje strane okoristile paktom (Hitlerov trijumf u zapadnoj Europi, podjela sfera utjecaja na istoku, pomicanje sovjetske zapadne granice, kupnja vremena), odnosi dviju zemalja počeli su se zaoštravati, mada i dalje u obazrivom tonu. To je posebno vidljivo u posjetu sovjetskog ministra vanjskih poslova Berlinu u studenom 1940. godine kada Molotov s razlogom postavlja osjetljiva pitanja o njemačkim intencijama na Balkanu i u Finskoj te beskompromisnim sovjetskim odbijanjem stupanja u Trojni pakt (u tom slučaju četvorni) i podjeli Britanskog imperija.¹² Takvo zaoštavanje odnosa dodatno je učvrstilo Hitlerovu odluku da „preventivno“ udari na SSSR, mada još u srpnju 1940., nakon kapitulacije Francuske i izoliranja V. Britanije, počinju planovi za istočnu kampanju.¹³ U prosincu iste godine ideja se konkretizira u Hitlerovoj direktivi No. 21 koja predviđa do 15. svibnja 1941. godine pripremu velike munjevitve vojne operacije čija bi svrha bila uništiti sovjetske pogranične armije i dosegnuti liniju Arhangelsk-Astrahan.¹⁴

Dok je iskusni i nepobijeđeni njemački *Wehrmacht* narednih šest mjeseci u najvećoj tajnosti gomilao i pripremao svoje snage prema SSSR-u, s druge strane granice nespremna Crvena armija bila je u sporom procesu reforme. Raspolagala je naizgled neiscrpnim ljudskim rezervama, imala je tenkova i aviona kao sav preostali svijet skupa, a tri petogodišnja plana pojačala su sovjetsku ekonomsku bazu sa tisućama novostvorenih industrijskih postrojenja i objekata. No, Crvena armija bila je opterećena brojnim problemima, a njena stvarna moć bila je zagonetna svim stranim obavještajnim službama. Iako je uistinu raspolagala ogromnom količinom tehnike, veći je dio bio veoma zastario, a novo oružje, poput tenkova tipa T-34 i KV-1 (koji su se pokazali u to vrijeme superiorniji od njemačkih), nedavno je ušlo u proizvodnju i bilo dostupno u ograničenim količinama. Brojčanu superiornost Sovjeti su dodatno potkopali

¹¹ Branko Kitanović, *Bitka za Moskvu* str. 8.

¹² Alexander Werth, n. dj., str. 93.-100.

¹³ Alan Clark, n. dj., str. 38.-39.

¹⁴ *Directive No. 21 Operation Barbarossa (December 18, 1940)*, German History in Documents and Images (GHDI), https://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=1547, pristupio: 19.06.2023.

inferiornom doktrinom ravnomjernog rasporeda oklopnih postrojba kao podrška pješastvu, potpuno suprotna njemačkoj doktrini samostalnih tenkovskih postrojba koje ostvaruju brzi prodor u dubinu neprijateljskog teritorija. Uostalom, čitava sovjetska doktrina bila je ideološki zasnovana na ofenzivi i borbi na tuđem teritoriju, dok su obrambeni kapaciteti i manevri povlačenja zanemarivani, što će se pokazati kobnim u ljeto 1941. godine. Crvena je armija u to vrijeme bila veoma politizirana pod nadzorom vojno neobrazovanih političkih komesara NKVD-a, a vjerojatno najveću štetu pretrpjela je tijekom Staljinovih velikih čistki u kojima je likvidiran značajan dio vrsnog vojnog kadra, uključujući i najmodernijeg sovjetskog vojnog teoretičara, maršala Tuhačevskog. Politička lojalnost bila je važnija od ratnog umijeća.¹⁵ Ponižavajući vojni rezultati tijekom Zimskog rata protiv Finske 1939./'40. godine dovest će na vidjelo pravo stanje u vojsci te će Hitlera dodatno uvjeriti u sigurnu pobjedu kada zaključuje: „Dovoljno je pokucati na vrata i cijelo će se trulo zdanje srušiti“.¹⁶ Staljin nije gajio nikakve iluzije i bio je svjestan da je rat s Njemačkom neminovan, ali također je bio svjestan da Crvena armija, u tijeku reforme, neće biti spremna suprotstaviti se *Wehrmachtu* do 1942. godine. Iz tog razloga se do samog početka njemačke invazije nadao da se rat može odgoditi, izbjegavao je bilo kakve provokacije i ignorirao upozorenja svojih obavještajaca o koncentraciji njemačkih trupa, a visoki stupanj borbene gotovosti proglašen je tek oko ponoći 22. lipnja 1941., par sati prije početka njemačke invazije.¹⁷

Rano ujutro 22. lipnja 1941. Nijemci i njihovi saveznici prelaze granicu Sovjetskog Saveza sa gotovo 190 divizija čime započinje operacija *Barbarossa*. Najveća je to kopnena invazija u povijesti u kojoj se procjenjuje da je sudjelovalo preko 4 milijuna vojnika, oko 3000 tenkova i 4000 aviona te oko 48 000 topova i minobacača. Za invaziju su formirane tri velike Grupe armija sa svojim ciljevima i zasebnim oklopnim grupama (*Panzergruppe*). Grupa armija Sjever, pod zapovjedništvom Wilhelm Ritter von Leeba, imala je napredovati kroz baltičke države i zauzeti Lenjingrad, kolijevku boljševičke Oktobarske revolucije, kao ideološki cilj. U svom sastavu imala je 16. i 18. (pješačku) armiju, 4. oklopnu grupu Ericha Hoepnera i podršku 1. zračne flote. Gerd von Rundstedt vodio je Grupu armija Jug koja je u svom sastavu imala 6., 11. i 17. armiju, 1. oklopnu grupu pod zapovjedništvom von Kleista, a podržavala ju je 4. zračna flota, kao i rumunjski saveznici. Cilj joj je bio ekonomske prirode, tj. zaposjesti sovjetsku Ukrajinu sa svojim industrijskim i poljoprivrednim bogatstvima. Grupa armija Centar, Fedor

¹⁵ Alexander Werth, n. dj., str. 115.-123.

Alan Clark, n. dj., str. 43.-57.

¹⁶ Isto, str. 57.

¹⁷ Branko Kitanović, n. dj., str. 13.-17.

von Bocka, imala je možda i najvažniju zadaću obzirom da je sadržavala dvije oklopne grupe: 2. oklopnu grupu Heinza Guderiana i 3. oklopnu grupu Hermanna Hotha, zajedno sa 4. i 9. armijom i podrškom 2. zračne flote. Cilj joj je dvokrakim napadom oklopnih postrojba opkoliti i uništiti glavninu sovjetskih snaga na granici, u Bjelorusiji, i zatim dalje nastaviti napredovanje u pravcu Smolenska i Moskve.¹⁸ Nasuprot njemačkoj invaziji postavile su se pogranične postrojbe mirnodopskih sovjetskih vojnih oblasti – Pribaltička, Zapadna i Kijevska – koji se početkom rata preimenuju u Sjeverozapadnu, Zapadnu i Jugozapadnu frontu (ekvivalent njemačkoj Grupi armija).¹⁹ Procjenjuje se da je na zapadu SSSR-a u to vrijeme bilo stacionirano oko 2,9 milijuna vojnika, zajedno sa 1,3 milijuna na Dalekom istoku, raspoređenih u 170 divizija i 72 oklopne brigade.²⁰

Iznenadene sovjetske graničarske postrojbe brzo su pometene pod punim naletom njemačkog *blitzkriega*, a *panzergruppe* su već prvog dana zabile klinove u dubini sovjetskog teritorija, na nekim sektorima do 70 kilometara, ne bi li raskomadali Crvenu armiju s kojom će se obračunati pješaštvo. Sovjetski Savez bio je potpuno nespreman, a jedan od brojnih indikatora je činjenica da su Sovjeti u prvih 48 sati izgubili do 2000 uglavnom prizemljenih aviona, u isplaniranim udarima njemačkog *Luftwaffe*-a na izloženim i nakrcanim sovjetskim poljskim aerodromima. Ovi gubitci bez presedana omogućili su Nijemcima potpunu zračnu nadmoć u prvim tjednima operacije *Barbarossa*.²¹ Za Sovjete će uslijediti najteži dani katastrofalnih poraza uz veliki broj ubijenih i zarobljenih pripadnika Crvene armije. *Stavka* (Sovjetski glavni stožer) nije u prvo vrijeme bila svjesna ozbiljnosti situacije i razmjera katastrofe jer nije imala vezu sa svojim postrojbama te im naređuje protunapade kada one više nisu postojale. Svi sovjetski stihijski organizirani i loše koordinirani mehanizirani protunapadi završavali su neuspješno uz velike gubitke u ljudstvu i tehnici, imajući u vidu koncentraciju njemačkih trupa i zračnu nadmoć. Već 26. lipnja oklopne grupe Guderiana i Hotha spajaju se istočno od Minska i zatvaraju obruč oko Zapadne fronte generala Dimitrij Pavlova, koji će ubrzo biti strijeljan zbog nesposobnosti. Time su stvorena dva džepa kod Bjalistoka i Minska u kojem je bilo opkoljeno 11 sovjetskih divizija.²² Na sjeveru se situacija razvijala jednako brzo i dramatično: (...) „za prvih 18 dana rata Sjeverozapadni front izgubio je Litvu, Letoniju i dio teritorija RSFSR, zbog čega se stvorila prijatnja da neprijatelj preko Luga izbjije na Lenjingrad“

¹⁸ Isto, str. 11.-12.

Alan Clark, n. dj., str. 58.-60.

¹⁹ Georgij Žukov, *Uspomene i razmišljanja*, 1.dio, str. 240.

²⁰ Branko Kitanović, n. dj., str. 14.

²¹ Alan Clark, n. dj., 58.-67.

²² Alexander Werth, n. dj., str. 134.

(...)²³ Iako je situacija bila jednako očajna, Crvena armija, preciznije Jugozapadna fronta general-pukovnika Kirponosa, dosta je bolje odolijevala napadima Grupe armije Jug u Ukrajini, ali uz stravične gubitke i postupno povlačenje.²⁴ Ipak, do sredine srpnja Nijemci zauzimaju Žitomir čime se opasno približavaju Kijevu.²⁵

U prvih nekoliko dana i tjedana operacije *Barbarossa* Nijemci su imali razloga za optimizam da će ovaj pohod biti brza pobjeda, a svoje uspjehe računali su u stotinama prijeđenih kilometara i desecima, a ubrzo i stotinama tisuća sovjetskih ratnih zarobljenika. Događao se kolaps sovjetske fronte te se činilo da se obistinila Hitlerova analogija „kucanja na vrata“ i „rušenja trulog zdanja“. No, oduševljenje je veoma brzo splasnulo kad su vojnici i oficiri na terenu, a ubrzo i u stožerima, počeli shvaćati da rat protiv Sovjetskog Saveza neće biti ni približno sličan kampanjama u Poljskoj i na zapadu. Pripadnik 18. oklopne divizije u svojem dnevniku piše: „Unatoč udaljenostima koje smo prevaljivali, nismo imali osjećaj kao u Francuskoj da prođemo ozemljem pobijeđenog naroda. Umjesto toga, nailazili smo na otpor, sveudilj na otpor, pa kako beznadan.“²⁶ U sličnoj maniri, ali iz sigurnosti stožera, Franz Halder, načelnik Glavnog stožera OKH, 29. lipnja zapisuje: „Zasad su, napokon, naši vojnici primorani boriti se u skladu sa svojim priručnicima o vođenju borbe. U Poljskoj i na Zapadu mogli su si priuštiti opuštanje, ali ne i ovdje.“²⁷

3.1. Digresija Grupe armija Centar

Brzo je postalo jasno da se Sovjetski Savez neće pokolebati pod punim naletom njemačkog *blitzkriega*, usprkos kolosalnim porazima prvih dana, a to je dodatno potvrđeno Staljinovim obraćanjem sovjetskom narodu 3. srpnja 1941. godine u kojem je, osim osude agresije i buđenja patriotizma, najavio stvaranje Državnog komiteta obrane zaduženog za reorganizaciju Crvene armije, evakuaciju ljudi i industrije na istok i punu mobilizaciju kako ljudstva, tako i prirodnih bogatstava zemlje.²⁸

Dok su se Sovjeti pripremali za Veliki domovinski rat, Nijemci su i dalje neumoljivo napredovali i oklopne jedinice Grupe armije Centar napredovale su prema Smolensku, Vitebsku i Roslavju kako bi uništile preostale sovjetske postrojbe u tom sektoru i otvorile put prema

²³ Georgij Žukov, n. dj., str. 259.

²⁴ Alan Clark, 2020. str. 67.-69.

²⁵ Alexander Werth, n. dj., str. 135.

²⁶ Alan Clark, n. dj., str. 71.

²⁷ Isto.

²⁸ Alexander Werth, n. dj., str. 136.-143.

Moskvi.²⁹ Smolensk je na neki svojevrsan način predstavljao „dveri ka Moskvi“ još od napoleonskih vremena te je *Stavka* poslala značajne rezerve da se neprijatelj tamo zadrži. Sredinom srpnja, kod Smolenska, Nijemci su se prvi put suočili sa organiziranim i jedinstvenim ruskim otporom, kao i sa učestalim protunapadima. Također, prvi su se put susreli sa razornom paljbom sovjetskih višecjevnih bacača BM-13 *Kačuša*, što je ostavilo snažan psihološki efekt. Iako su Nijemci uspješni zauzeli sam grad Smolensk, žestoke borbe vodile su se nešto istočnije na liniji Jarcevo-Jelnja-Desna tijekom čitavog srpnja i kolovoza, što se pokazalo izuzetno važnim za obranu Moskve. Grupa armija Centar Fedor von Bocka, makar privremeno, efektivno je zaustavljena.³⁰

Osim sovjetskog otpora, Grupu armija Centar morili su razni unutarnji problemi: nemogućnost da potpuno zatvore обруч oko Smolenska pri čemu je izmaklo puno sovjetskih jedinica, prevelike razdaljine između oklopnih snaga, koje su napredovale sa velikim stupnjem neovisnosti, i pješćkih divizija u pozadini, logistički problemi zbog loših ruskih cesta čija je prašina gušila motore tenkova te, naposljetku, prve trzavice između visokih njemačkih oficira o daljnjem tijeku vojnih operacija. Kao i na smolenskom pravcu, Grupa armija Jug i Sjever također su zapele u borbama za Kijev i prilazima Lenjingradu, stoga Hitler 4. kolovoza održava konferenciju u Novom Borisovu gdje kao primarni cilj označava zauzimanje industrijskog područja Lenjingrada, a između Moskve i Ukrajine, Hitler je bio skloniji drugoj opciji. Fedor von Bock, a naročito zapovjednik 2. oklopne grupe Heinz Guderian bili su ogorčeni Hitlerovim razmišljanjem. Vjerovali su da su sovjetske jedinice istočno od Smolenska na izmaku i da bi neodložno valjalo krenuti prema glavnoj nagradi – Moskvi – a Guderian je čak bio spreman na otvoreni neposluš. Uslijedit će gotovo tri tjedna oklijevanja i predomišljanja koja su se možda pokazala ključnima jer u datom vremenu nije provedena nikakva odlučna akcija, niti Hitlerova, niti Guderianova. Napokon, do 23. kolovoza Hitler izdaje direktivu No. 34 i u Lötzen definitivno odbija Guderianov plan: „Moji generali nemaju pojma o gospodarskim aspektima rata.“³¹ Hitler je smatrao da je zauzimanje industrijskih kapaciteta Lenjingrada i Donjeckog bazena, kao i ovladavanje Krimom, s kojeg Sovjeti mogu bombardirati naftna polja u Rumunjskoj, od vitalnog značaja.³² Također, zbog sporog napredovanja Grupe armija Jug, južni bi bok Grupe armija Centar u slučaju ishitrenog pohoda na Moskvu bio previše izložen, a čini se da se Hitler bojava Napoleonove sudbine. U konačnici, Hothova 3. oklopna grupa okreće se

²⁹ Branko Kitanović, n. dj., str. 35.

³⁰ Alexander Werth, n. dj., str. 143.-147.

³¹ Alan Clark, n. dj., str. 117.-133.

³² Alexander Werth, n. dj., str. 146.-147.

sjeverno, dok 2. Guderianova nastupa južno kako bi se povezala sa 1. oklopnom grupom generala von Kleista istočno od Kijeva. Iako se opkoljavanje Kijeva pokazalo plodonosnim, izgubljen je ritam napadajnih akcija na Moskvu prije dolaska jeseni. Grupa armija Centar ostala je na smolenskom pravcu u defenzivnom položaju lišena svojih oklopnih divizija, dok je von Bock mogao samo zamišljati kako bi se stvari razvijale da je bilo po njegovom. Također, ova digresija otvorila je jaz između Hitlera i njegovih generala, dok će se u narednoj budućnosti taj jaz samo produbljivati i postati stalna pojava.³³

4. OPERACIJA TAJFUN

Zatvaranje kijevskog obruča i predaja stotina tisuća crvenoarmejaca bio je još jedan u nizu katastrofalnih poraza za Sovjete prve godine rata. Činilo se da su ostvareni strateški njemački ciljevi s kojima su krenuli u istočnu kampanju: Lenjingrad je bio u potpunoj blokadi, ekonomska baza Ukrajine pod njemačkom kontrolom i procjene sovjetskih gubitaka poklapale su se sa procijenjenom prijeratnom snagom Crvene armije. Izvješća OKH (*Oberkommando des Heeres*) govorila su o 2,5 milijuna sovjetskih ljudskih gubitaka, 18 000 tenkova i 14 000 aviona. No, „sovjetski div“ i dalje je bio na nogama i smatralo se da je potrebno izvesti još jedan odlučujući i posljednji udarac da se konačno sruši.³⁴

4.1. Njemački i sovjetski planovi

Od samog početka planiranja operacije *Barbarossa* Moskva, s Hitlerovog stajališta, nije predstavljala neki naročit prioritet, što se posebno pokazalo u nesuglasicama sa generalima u direktivi No. 34, već je uništenje glavnine sovjetskih oružanih snaga bilo od krucijalnog značaja. Sa povoljnim razvojem događaja južno i sjeverno, njemački generali osjećali su olakšanje Hitlerovim donošenjem direktive No. 35, datiranom 6. rujna, kojom se fokus ofenzivnih operacija ponovno vraća na središnju frontu, u pravcu Moskve.³⁵ Međutim, čak ni u toj direktivi Moskva nije određena kao definitivan cilj, već uništenje sovjetske vojske maršala Timošenka zapadno od Moskve isprobanim taktikama dvokrakih napada i opkoljavanja, nakon

³³ Alan Clark, n. dj., str. 117.-133.

³⁴ Isto, str. 167.

³⁵ Niklas Zetterling, Anders Frankson, n. dj., str. 32.-33.

čega bi uslijedilo gonjenje preostalih sovjetskih postrojbi u smjeru Moskve.³⁶ Ta odlučujuća operacija dobit će 19. rujna prepoznatljivi kodni naziv *Tajfun*.³⁷

Operacija *Tajfun* bila je jedna od najvećih vojnih operacija koje su Nijemci isplanirali tokom čitavog rata, a posvetili su joj tri pješачke armije i čak tri oklopne grupe - 2. i 3. Guderiana i Hotha te 4. oklopnu grupu Ericha Hoepnera koja je od lipnja bila u sastavu Grupe armija Sjever. Fedor von Bock, svjestan skorog pogoršavanja vremenskih uvjeta, bio je u svojevrsnoj utrci s vremenom te se nadao otpočinjanju operacije sredinom rujna. No, raštrkanost oklopnih grupa južno i sjeverno, njihovo razmještanje i prijeko potrebna popuna te sve brojniji logistički problemi odgodili su početak operacije do kraja rujna/početka listopada. Mada su Nijemci uspjeli ostvariti kvalitativnu i kvantitativnu (1,5:1) prednost nad sovjetskim suparnicima, operacija je morala biti provedena brzo i munjevito jer nisu imali logističkih resursa za produljen sukob te zbog znatnog pogoršanja vremena.³⁸ Operacija *Tajfun* osmišljena je kao tipični, dobro isprobani, njemački manevar: 3. oklopna grupa i 9. armija (Strauss) činile bi sjeverni, a 4. oklopna i 4. armija (von Kluge) južni krak kojim bi postrojbe sovjetske Zapadne fronte bile opkoljene i uništene u rajonu Vjazme (malog grada na cesti za Moskvu).³⁹ Uz to, iz Gluhova u sjeveroistočnoj Ukrajini, oko 500 kilometara jugozapadno od Moskve, nastupala bi Guderianova 2. oklopna grupa u pravcu Orela koja bi, zajedno sa 2. armijom von Weichsa, stvorila još jedan „kotao“ oko grada Brjanska i istoimene sovjetske Fronte. Zbog značajnije udaljenosti Guderianovih snaga od glavnog udara, njegova bi vojna djelovanja počela par dana ranije, a vjerovalo se kako će takav manevar zbuniti Sovjete i razuvjeriti ih da je cilj zapravo Moskva.⁴⁰

Nakon izvršenja primarnog cilja, tj. uništenja sovjetske vojske, daljnji njemački planovi ostali su dosta nerazjašnjeni, no čini se kako je ideja bila prognati ostatke Crvene armije i stacionirati se na rijekama Oka i gornjem toku Volge, znatno istočnije od same Moskve.⁴¹ Sam grad Hitleru i dalje nije predstavljao nikakvu važnost, niti kao političko i infrastrukturno, niti kao povijesno i kulturno središte, a bome ni kao jedino veliko utočište za njegove vojnike od ruske zime. Njegovi planovi bili su zasnovani na ideološkoj mržnji te mu je namijenio istu

³⁶ Robert Forczyk, n. dj., str. 11-12.

³⁷ Niklas Zetterling, Anders Frankson, n. dj., str. 35.

³⁸ Robert Forczyk, n. dj., str. 12.-13.

³⁹ Albert Seaton, n. dj., str. 63.

⁴⁰ Niklas Zetterling, Anders Frankson, n. dj., str. 41.

⁴¹ Branko Kitanović, n. dj., str. 62.

sudbinu kao Lenjingradu: stezanje čvrstog obruča te potpuno uništenje grada i istrebljenje njegovog stanovništva, sa beskompromisnim neprihvatanjem predaje.⁴²

Sovjetska obavještajna služba bila je učinkovita pri skupljanju podataka o planovima OKH, ali nije bila svjesna nesuglasica sa Hitlerom, tako da je zaokret njemačkih tenkova prema Kijevu, a ne Moskvi, iznenadio Staljina, koji je potom izgubio povjerenje u dosljednost obavještajnih službi. Sa poražavajućim okončanjem Kijevske bitke, Staljin i Vrhovno zapovjedništvo zaključili su kako, primicanjem kraja ljeta, neće biti njemačke ofenzive prema Moskvi, već će njihovi napori biti usmjereni južno i sjeverno. Zbog toga je obrana centralnog sektora ostala ranjiva i preostale snage, izmorene borbama u Smolenskoj bitci, nisu bile dostatne da se provede obrana po dubini.⁴³ Na moskovskom pravcu liniju su držale armije Zapadne, Rezervne i Brjanske fronte koje su brojale do 1 250 000 ljudi, 990 tenkova, 677 aviona i 1600 artiljerijskog oruđa.⁴⁴ Još u rujnu general Ivan Konjev zamjenjuje maršala Timošenka na čelu Zapadne fronte te raspoređuje ravnomjerno svojih šest armija na širokom frontu od Jelnje pa sjeverno do Ostaškova, sa posebnim naglaskom na autocestu Smolensk-Vjazma-Moskva gdje je posvetio polovicu svojih snaga. Konjevu nije ostalo rezervi u pozadini, ali iza njega su stajale četiri armije Rezervne fronte maršala Semjon Budjonija, osrednjeg zapovjednika Ruskog građanskog rata kojeg je pregazilo vrijeme, zajedno sa 24. i 43. armijom koje su pokrivale područje između Kirova i Jelnje, kao poveznica između Brjanske i Zapadne fronte. Južno od Kirova, novoformiranom Brjanskom frontom sa svoje tri armije i jednom operativnog grupom konjice i tenkova, rukovodio je Andrej Jerjomenko.⁴⁵ Sve u svemu, dispozicija sovjetskih snaga bila je nespretna sa naročito slabim točkama na poveznicama Fronti koje će Nijemci brzo detektirati i eksploatirati. Na fortifikacijskim radovima, poput iskopa rovova, bunkera i protutenkovskih jaraka, između Moskve i linije fronte od srpnja je radilo mnogo civila i građana Moskve, no u vrijeme početka operacije *Tajfun* bili su tek upola gotovi. *Stavka* ne samo da nije očekivala njemački napad u tom sektoru, već je štoviše za jesen razvijala vlastite ofenzivne planove.⁴⁶

4.2. Munjeviti početak operacije

Nekoliko sati prije službenog početka operacije *Tajfun*, Hitler 1. listopada 1941. godine svojim trupama izdaje proklamaciju:

⁴² Albert Seaton, n. dj., str. 63.-64.

⁴³ Robert Forczyk, n. dj., str. 13.-15.

⁴⁴ Georgij Žukov, *Uspomene i razmišljanja*, 2. dio, str. 7.

⁴⁵ Niklas Zetterling, Anders Frankson, n. dj., str. 18.-21.

⁴⁶ Robert Forczyk, n. dj., str. 13.-15.

„Vojnici! Kada sam vas pozvao da odagnate opasnost koja je prijetila našoj domovini 22. lipnja, suočili ste se sa najvećom vojnom silom svih vremena. (...) Preuzeli ste 2 400 000 zarobljenika, uništili ili zarobili 17 500 tenkova i preko 21 000 topova, oborili ili uništili na zemlji 14 200 aviona. Svijet to još nije vidio! (...) Danas započinje posljednja velika odlučujuća bitka u ovoj godini.“⁴⁷

Dan ranije, sukladno planu, Guderianova 2. oklopna grupa udarila je iz rajona Gluhova u lijevo krilo Brjanske fronte, uživajući potpunu brojčanu nadmoć i podršku cjelokupnog zrakoplovstva Grupe armija Centar. Operativna grupa zapovjednika Jermakova na lijevom krilu bila je potpuno potučena, nakon čega je Guderian potpuno nesmetano nastupao sjeveroistočno, prema gradu Orelu, prevalivši time praktički trećinu od 500 kilometara dugog puta ka Moskvi.⁴⁸ Kada su njemački tenkovi došli na Orelske ulice 2. listopada tramvaji su još bili vozili, ukazujući time na brzinu i iznenadnost njemačkog proboja.⁴⁹ Sovjeti su očekivali direktni napad na grad Brjansk (koji je tek trebao uslijediti) te su bili uistinu iznenađeni i zabrinuti razvojem događaja odveć južnije od očekivanja.⁵⁰

Glavni napad počinje 2. listopada uspješnim probojem Hoepnerove 4. oklopne armije (početkom listopada *Panzergruppe* preimenuju se u *Panzerarmee*) u smjeru željezničkog čvorišta Spas-Demjansk, na ranjivoj poveznici Zapadne i Brjanske fronta. Obrana 43. armije (Rezervne fronte) nije imala šanse pod naletom 560 *panzera* koji su djelovali na širini od samo 25 kilometara. Ubrzo su Hoepnerovi tenkovi vrtoglavo napredovali prema Vjazmi formirajući južni krak budućeg okruženja.⁵¹ Istovremeno sa Hoepnerom, pokreće se i sjeverni krak, tj. 3. oklopna armija Hermanna Hotha (ubrzo će ga zamijeniti Reinhardt). Hothova armija raspolagala je s manje tenkova, više je ovisila o pješastvu i suočila se sa jačom obranom i težim terenom, no u dva dana uspijevaju iskoristiti prostor između sovjetske 19. i 30. armije i uspostaviti mostobran na lijevoj obali Dnjepra kod Holm-Žirkovskog. Dok su dvije oklopne armije hrlile da se sretnu istočno od Vjazme, zadatak pješastva prvih dana bio je „prikovati“, tj. zadržati sovjetske jedinice u „kotlu“ koji se formirao, da bi potom likvidirali svaki otpor zarobljavanjem ili potpunim uništenjem protivnika.⁵²

⁴⁷ David Stahel, *Operation Typhoon: Hitler's March on Moscow, October 1941*, str. 54.

⁴⁸ Branko Kitanović, n. dj., str. 62.-64.

⁴⁹ Alexander Werth, n. dj., str. 184.

⁵⁰ Niklas Zetterling, Anders Frankson, n. dj., str. 48.

⁵¹ Robert Forczyk, n. dj., str. 34.-35.

⁵² Isto, str. 35.-38.

4.2.1. Katastrofe pod Vjazmom i Brjanskom

Kada je 30. rujna Guderian udario na Orel, *Stavka* nije razumjela njemačke namjere, a kad se aktivirala čitava Grupa armija Centar, *Stavka* nije mogla ni zamisliti kakva se opasnost nadvila nad Moskvom. Shvativši o čemu je riječ, Ivan Konjev 6. listopada naređuje armijama svoje Zapadne fronte hitno povlačenje, no istoga dana njemački tenkovi sa sjevera presijecaju Minsku autocestu (Smolensk-Vjazma-Moskva), a već sljedećeg dana spajaju se jedinice 3. i 4. oklopne armije i zauzimaju Vjazmu, efektivno zatvarajući obruč.⁵³ Posljedično, u potpunom okruženju našle su se 19. i 20. armija Zapadne i 24. i 32. armija Rezervne fronte.⁵⁴ Okružene postrojbe, zbog brzine njemačkih manevara i narušavanja telefonskih veza, nisu bile ni svjesne težine situacije u kojoj su se našli. Velika koncentracija sovjetskih trupa u 75 km širokom i 35 km dugačkom džepu bile su laka meta njemačkom *Luftwaffe*-u, a narednih dana Nijemci su počeli stezati obruč i postupno uništavati ruske postrojbe u njemu.⁵⁵

Istovremeno, pod pritiscima Guderianovih tenkova s jedne, i 2. armije von Weichsa s druge strane, formirao se još jedan džep sa 3., 13. i 50. armijom Brjanske fronte, dok Nijemci iznenadno ulaze u sam grad 6. listopada, pri čemu je ranjen i evakuiran Andrej Jerjomenko.⁵⁶ Doduše, zbog slabijih njemačkih snaga u tom sektoru i Guderianove neobuzdane naravi da nastavi napredovanje na istok, oko 12 sovjetskih divizija, gotovo pola okruženog kontingenta, uspio se probiti iz labavog obruča do druge polovice listopada. Ipak, Sovjeti su u Brjanskom kotlu izgubili oko 100 000 ljudi.⁵⁷

Procjene znatno variraju koliko je Sovjeta bilo opkoljeno i zarobljeno te koliko ih se uspjelo probiti, no svakako je riječ o katastrofalnom vojnom porazu. Jedna je procjena od 400 000 ljudi u Vjazmskom džepu, od kojih će se oko 85 000 probiti pod zapovjedništvom Boldina, zamjenika Konjeva, dok se on sam na vrijeme izvukao iz Vjazme.⁵⁸ Nijemci su svojevremeno tvrdili da su zarobili 663 000 vojnika i onesposobili 1200 tenkova.⁵⁹ Nakon tog poraza bez presedana, na frontu su upućeni predstavnici Državnog komiteta obrane (GKO) – Molotov, Vorošilov, Maljenkov i Vasiljevski – kako bi razjasnili konfuznu situaciju, utvrdili odgovornost i skupili svu preostalu vojsku za obranu Moskve. Maršal Vasiljevski, kao i mnogi drugi povjesničari i vojni teoretičari, smatrali su da se katastrofa mogla izbjeći:

⁵³ Isto, str. 41.-42.

⁵⁴ Branko Kitanović, n. dj., str. 68.

⁵⁵ David Stahel, n. dj., str. 88.

⁵⁶ Robert Forczyk, n. dj., str. 42.-43.

⁵⁷ Isto, str. 48.-49.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Alexander Werth, n. dj., str. 185.

„Neuspjeh kod Vjazme u znatnoj je mjeri bio posljedica ne samo nadmoćnosti protivnika u snazi i borbenoj tehnici, u nepostojanju kod nas operativnih rezervi, već i nepravilnog određivanja glavnog udara od strane Stavke i generalštaba, a samim time i nepravilno postavljene obrane...“⁶⁰

Bilo kako bilo, Sovjetski Savez suočio se sa svojim najvećim vojnim porazom i najmračnijim trenutkom u čitavom ratu, kada su sve ceste prema Moskvi bile gotovo otvorene, bez ikakvih strateških rezervi da Nijemcima stanu na put. Goebbels, njemački ministar za propagandu, će u to vrijeme slavodobitno stranim dopisnicima izjaviti: „Uništenje Timošenkove (sic) armijske skupine definitivno je rat privelo kraju.“⁶¹

4.3. Otvoren put ka Moskvi

„Vojnici! Moskva je pred vama. U dvije godine rata sve su prijestolnice kontinenta pokleknule pred vama, marširali ste ulicama najboljih gradova. Moskva preostaje. Natjerajte ju da poklekne, pokažite joj moć vašeg oružja, zakoračite njenim trgovima. Moskva označava kraj rata!“

Riječi su to Njemačkog vrhovnog zapovjedništva (OKW) vojnicima Grupe armija Centar pred kojima više ništa nije stajalo da ih zaustavi prema sovjetskoj prijestolnici.⁶² Unatoč ogromnoj njemačkoj pobjedi, sovjetske jedinice u džepovima Vjazme i Brjanska zadržavale su Nijemce pružajući žestok i očajnički otpor. Sve do 13. listopada Nijemci će biti prisiljeni vezati glavninu snagu u održavanju i gušenju obruča oko Vjazme. Dotad, samo su njemačke prethodnice pohrlile istočno, no sa Crvenom armijom u rasulu, i one su predstavljale znatnu opasnost.⁶³

4.3.1. Intervencija generala Žukova

Početkom listopada kada je najveća prijetnja bila južno, kod Orela, *Stavka* naređuje generalu Leljušenku formiranje 1. gardijskog korpusa iz rezervi, ojačan dvjema tenkovskim brigadama i zračno-desantnom skupinom. Počevši od 5. listopada, ta je formacija stala na put Guderianovoj 2. oklopnoj armiji koja je munjevito napredovala autocestom od Orela prema Tuli, gradu 150 km od Moskve. Nijemci su kod naselja Mcenska zadržani nekoliko dana, izgubivši 43 tenka od strane dobro ukopanih zasjeda tenkovske grupe pukovnika Katukova.⁶⁴ Guderian je svojevremeno zapisao: „U borbu su bačeni mnogobrojni ruski tenkovi T-34 koji su

⁶⁰ Branko Kitanović, n. dj., str. 69.

⁶¹ Alan Clark, n. dj., str. 180.

⁶² David Stahel, n. dj., str. 102.

⁶³ Niklas Zetterling, Anders Frankson, n. dj., str. 117.-122.

Alexander Werth, n. dj., str. 185.

⁶⁴ Branko Kitanović, n. dj., str. 64.-66.

naniželi velike gubitke našim tenkovima. (...) Predviđeno brzo nastupanje na Tulu morali smo zasad odgoditi.“⁶⁵

Iako su se *Stavka* i Crvena armija privremeno snašle u obuzdavanju Guderiana, nisu bili spremni za ono što će uslijediti. Njemački je napad potpuno uništio sve telefonske linije vojnika na terenu sa stožerima. Kada nekolicina preživjelih 5. listopada javlja zapovjedniku Rezervne fronte Budjoniju o proboju Hoepnerovih tenkova kod Spas-Demjanska, proglašeni su paničarima. Istog dana, zračna izvidnica Moskovske vojne oblasti primjećuje dugu kolonu njemačkog oklopa na cesti iz spomenutog naselja prema Juhnovu, duboko u sovjetskoj pozadini. Nevjerica je bila toliko velika da su Šapošnikov i Staljin tek nakon više preleta i potvrda prihvatili zadanu situaciju.⁶⁶

General Georgij Konstantinovič Žukov (kasnije maršal i jedan od najvrsnijih vojskovođa 2. svjetskog rata) u to je vrijeme rukovodio obranom opsjednutog Lenjingrada, kada ga 5. listopada zove Staljin i hitno poziva u Moskvu poradi „složene situacije“ kod Juhnova. Došavši u Moskvu dva dana kasnije i podnijevši prijavak o situaciji u Lenjingradu, Žukov od Staljina dobiva naređenje da posjeti stožere Zapadne i Rezervne fronte, od kojih ne dobiva nikakve izvještaje, a bez kojih se ne mogu donositi daljnje odluke. Sljedeće dane Žukov provodi tražeći lokacije stožera Fronti Konjeva i Budjonija te saznaje o rasulu Crvene armije oko Vjazme i Brjanska. Na temelju njegovih saznanja, *Stavka* 10. listopada donosi odluku o sjedinjavanju preostalih jedinica Rezervne sa Zapadnom frontom, a za zapovjednika nove Zapadne fronte imenuje Žukova. Na njegovo inzistiranje, Ivan Konjev postavljen je za zamjenika i poslan u udaljeni i ugroženi Kalinjin, sjeverozapadno od Moskve.⁶⁷

Putevi ka Moskvi bili su otvoreni neprijatelju, stoga *Stavka* izdaje direktivu o revitalizaciji Možajske obrambene linije koja se protezala od Kalinjina na sjeveru preko Kaluge i Malojaroslaveca do Tule. Ova obrambena linija, čija je izgradnja započeta i obustavljena tijekom srpnja 1941., usmjerena je prema Možajsku, gradu manje od 100 km udaljenom od prijestolnice. Iako su pojačanja počela pristizati sa Dalekog istoka i iz centralne Azije, bilo je potrebno neko vrijeme da pristignu, tako da je glavni problem Sovjetima bio koga trenutno postaviti za obranu linije.⁶⁸ Svaki sat i dan odolijevanja neprijatelju tad je bio od krucijalnog značaja. *Stavka* je poslala sve moguće raspoložive snage u obranu, uključujući i kadete vojnih

⁶⁵ Georgij Žukov, n. dj., str. 8.

⁶⁶ Albert Seaton, n. dj., str. 86.

⁶⁷ Georgij Žukov, n. dj., str. 5.-14.

⁶⁸ Alexander Werth, n. dj., str. 185.

i oficirskih škola.⁶⁹ Pojačanjima sa drugih bojišta i preostalih rezervi, obnovile su se 5., 16., 43. i 49. armija koje su brojale oko 90 000 ljudi. Te su brojke bile i dalje nedostatne te Žukov posvećuje te snage na četiri primarna pravca potencijalnog njemačkog napredovanja direktno u Moskvu: (od sjevera prema jugu) 16. armija Rokosovskog na Volokolamsk, 5. armija Leljušenka/Govorova na Možajsk, 43. armija Golubjeva na Malojaroslavec i Zaharinova 49. armija na pravac Kaluge.⁷⁰

Osim otpora u džepovima i obrane Mcenska, još brojni požrtvovni podvizi sovjetskih boraca nabavljali su Žukovu potrebno vrijeme da oformi novu liniju. Primjerice, dvije tenkofske brigade zadržavale su njemačku prethodnicu, SS diviziju *Das Reich*, kod grada Gžacka (danas Gagarin, između Vjazme i Možajska) od 9. do 13. listopada, izgubivši pritom 75% svog oklopa.⁷¹ Zahvaljujući tome, jedinice 32. divizije Polosuhina, tek pristigle iz Sibira, zauzele su položaje zapadno od Možajska, na Borodinskom polju. Na istom polju gdje su se sučelile Napoleonove i Kutuzovljeve snage 130 godina ranije, vodit će se do 18. listopada ogorčena bitka.⁷² Također, vrijedan spomena je i pothvat majora Starčaka koji je još 5. listopada samoinicijativno okupio odred od 400 padobranaca-diverzanata. Oni su srušili važan most preko rijeke Ugre kod Juhnova i sljedećih pet dana kombinacijom diverzija, frontalne borbe i odstupanja zadržavali su njemačke kolone od brzog proboja prema Malojaroslavcu. Iako je većina odreda bila izgubljena, uskoro su im u pomoć pritekli pitomci vojnih škola Podoljska.⁷³

4.3.2. Borbe iscrpljivanja na Možajskoj liniji

Prije nego što su operacije čišćenja Vjazmskog džepa završile, prvi potez OKW-a (*Oberkommando der Wehrmacht*) nije bio usmjeren na središnjem i najbližem pravcu ka Moskvi, već sjeveroistočno. U samo dva dana, 1. *panzer* divizija 3. oklopne armije prevalila je gotovo 200 kilometara, zauzimajući željezničko čvorište Ržev 13. i grad Kalinjin (danas Tver) 14. listopada. Da je samo jedna divizija uspjela u tako kratkom vremenu, uz tako veliku udaljenost zauzeti poveći sovjetski grad bio je impresivan, ali neuobičajen potez i ima dvojako tumačenje. S jedne strane, tumači se kao digresija usmjerena u „pogrešnom pravcu“, a da je napad bio usmjeren direktno na Moskvu, možda bi onemogućio Žukovu stabilizaciju središnje fronte.⁷⁴ S druge strane, smatra se da bi prenapučenost njemačkih jedinica na uskom središnjem

⁶⁹ Niklas Zetterling, Anders Frankson, n. dj., str. 91.

⁷⁰ Georgij Žukov, n. dj., str. 15.

⁷¹ Robert Forczyk, n. dj., str. 53.-54.

⁷² Georgij Žukov, n. dj., str. 20.

⁷³ Isto, str. 12.

⁷⁴ Robert Forczyk, n. dj., str. 55.-56.

pravcu narušilo već otežanu logistiku te da je potez stvorio pomutnju u sovjetskim redovima i rascijepio Žukovljevu Zapadnu frontu. U svakom slučaju *Stavka* je 17. listopada bila primorana formirati zasebnu Kalinjinsku Frontu pod zapovjedništvom generala Ivana Konjeva koji bi držao pozicije od ove njemačke prijetnje 160 km sjeverozapadno od Moskve.⁷⁵

Grupa armija Centar tek će 15. listopada biti spremna za daljnje napredovanje istočno, no neće samo tako ušetati u Moskvu kako su si, zadojeni prethodnim pobjedama, zamislili jer je dotad već bila oformljena kakva-takva obrambena linija nove Zapadne fronte. Na možajskom pravcu razvila se žestoka bitka 40. oklopnog korpusa i SS motorizirane divizije *Das Reich* sa jedinicama 5. armije Leljušenka na Borodinskom polju. O žestini borbe govori činjenica da su Leljušenko i zapovjednik SS divizije *Das Reich* Paul Hausser bili ranjeni. Njemačke su inženjerijske postrojbe morale uništavati sovjetske armirane bunkere jednog po jednog, dok, naposljetku, nisu 18. listopada uspjeli probiti obranu i zauzeti Možajsk. Za daljnje napredovanje istočno Nijemci su bili iscrpljeni, a do 22. listopada potučena 5. armija dobila je prvo pojačanje sa Dalekog istoka, u vidu 82. motorizirane streljačke divizije.⁷⁶ Obrambeni performans 16. armije Rokosovskog sjeverno, kod Volokolamska, pokazao se boljim. Od 16. listopada odolijevalo se neprestanim napadima njemačkog 46. oklopnog i 5. korpusa pješništva, a grad konačno pada u njemačke ruke tek 27. listopada.⁷⁷ U borbama su se istaknule 4. tenkovska brigada Katukova, đlački puk moskovske pješničke škole i posebno 316. divizija Ivana Panfilova, počasnno preimenovana u 8. gardijsku.⁷⁸ Kao i na krajnjem sjeveru kod Kalinjina, njemačke su jedinice s juga zaobišle Kalugu koja pada već 13. listopada, a tri dana kasnije Sovjeti se povlače iz Borovska.⁷⁹ Nadmoćnije sile njemačkog 57. oklopnog i 12. korpusa vodile su teške borbe na prilazima Malojaroslavcu sa 312. divizijom i pitomcima Podoljske škole do 18. listopada kada grad pada. Nanoseći gubitke neprijatelju, Sovjeti se povlače iza rijeke Protve, a zatim i Nare gdje je stabilizirana linija fronte zalaganjem 33. armije.⁸⁰

Iako pregažena, možajska obrambena linija poslužila je svojoj svrsi: sa inferiornim, jedva zakrpanim snagama Žukov je uspio spriječiti brz prodor njemačkih postrojba i ulazak u Moskvu, usporio je i značajno iscrpio neprijatelja te ga natjerao da razvuče svoje udarne grupacije. Fronta se stabilizirala na potezu Novo-Zavidovski-Klin-Istrinsko umjetno jezero-Istra-Krasnaj-Parha-Serpuhov-Aleksin. U naredna dva tjedna uslijedit će svojevrsno zatišje na

⁷⁵ Niklas Zetterling, Anders Frankson, n. dj., str. 128.-129.

⁷⁶ Robert Forczyk, n. dj., str. 56.-57.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Georgij Žukov, n. dj., str. 19.-20.

⁷⁹ Branko Kitanović, n. dj., str. 91.-92.

⁸⁰ Georgij Žukov, n. dj., str. 20.

središnjem sektoru, koje su obje strane iskoristile za opskrbljivanje i popunu jedinica, a situacija u Kalinjinjskoj fronti također se stabilizirala. Unatoč prijeko potrebnom predahu, Nijemci su i dalje uvelike prijetili sovjetskoj prijestolnici od koje ih je odvajalo jedva stotinu kilometara.⁸¹

5. PRIJESTOLNICA U RATNOM STANJU

Kada je započela njemačka operacija *Tajfun*, vrlo malo je informacija dolazilo do stanovništva Moskve. Tek će nakon 7. listopada moskovske tiskovine poput *Pravde*, *Izvestija* i *Crvene zvijezde* početi izvještavati o nepovoljnom razvoju događaja na moskovskom pravcu i upozoravati na strahovitu opasnost koja se nadvila nad gradom. Sredinom listopada, dok su borbe bjesnjele na Možajskoj liniji, zavladao je opća panika u Moskvi. Izvjesno je bilo da svakog dana ili sata u grad mogu prodrijeti njemački tenkovi, a čini se kako to mišljenje nije mimoišlo ni „vrhušku“. Naime, 12. i 13. listopada donesena je odluka da se vladine i dio partijskih organizacija, zajedno sa svim veleposlanstvima prebace daleko na istok, u Kujbišev (danas Samara). Također, započela je evakuacija važnije industrije te znanstvenih, akademskih i kulturnih ustanova. U takvim okolnostima, ne treba čuditi da je 16. listopada panika kulminirala i da su mnogi pokušali pobjeći iz grada, sa propusnicama ili bez njih, od običnih građana do partijskih funkcionara. *Boljšoj drap* ili „veliki bijeg“ dugo će ostati u memoriji Moskovljana i kasnije će biti predmet stida, rugla i sraza među onima koji su ostali i „vjerovali“ u pobjedu i onih koji su pobjegli glavom bez obzira. Ipak, Državni komitet obrane (GKO), *Stavka* i mnoge druge upravne službe ostale su u prijestolnici. Vjerojatno najviše umirujuće za građane bila je činjenica da je i *drug Staljin* ostao u Moskvi.⁸²

Njemačko bombardiranje se intenziviralo i gotovo svaki dan su se u Moskvi mogle čuti sirene za zračnu opasnost. No, ubrzo je uspostavljena efektivna protuzračna obrana: diljem grada bio je stacioniran veliki broj protuzračnih topova i mitraljeza, veliki broj lovačkih aviona namijenjen je obrani neba, zajedno sa velikim balonima koji su njemačke bombardere tjerovali da lete na većim visinama i gađaju manje precizno, te je veliki broj građana bio angažiran u protuzračnoj obrani i gašenju požara.⁸³

⁸¹ Isto, str. 19.

Robert Forczyk, n. dj., str. 57.

Branko Kitanović, n. dj., str. 92.

⁸² Alexander Werth, n. dj., str. 186.-189.

⁸³ Branko Kitanović, n. dj., str. 91.

Opustjelom gradu prijetila je anarhija, stoga 19. listopada GKO uvodi opsadno stanje u Moskvi. Za održavanje reda bio je odgovoran sekretar Moskovske partijske organizacije Ščerbakov. Uvođenjem opsadnog stanja, prijekih sudova i stroge discipline, koju su održavale pojačane postrojbe NKVD-a i dobrovoljni komunistički bataljuni sastavljeni od građana, spriječili su kaotičnu situaciju.⁸⁴

Njemačko vrhovno zapovjedništvo dalo je uputstva Grupi armija Centar kako da postupi sa Moskvom i njenim stanovništvom. Htjeli su izbjeći situaciju koju su imali kad su ušli u Kijev: danonoćne požare u gradu prouzrokovane miniranjem, moguće epidemije u velikim gradovima i hranjenje stanovništva. Ponukani ovim razlozima, ali prije svega ideološkim, Moskvu je, kao i Lenjingrad, trebalo uništiti stalnim bombardiranjem i granatiranjem, poubijati i protjerati svo stanovništvo i odbiti svaku potencijalnu predaju grada.⁸⁵ Sudbina istrebljenja koju su Nijemci predodredili Moskvi i njenim žiteljima, nije ostavilo drugog izbora, nego da ustraju i na svaki mogući način pomognu Crvenoj armiji u obrani grada.

Svakom moskovskom okrugu predan je zadatak da formiraju po jedan bataljun dobrovoljaca. U tri dana prijavilo se 12 000 dobrovoljaca koji su, iako vojno neiskusni, odigrali značajnu ulogu u obrani Moskve.⁸⁶ GKO je donio odluku o uspostavi Moskovske zone obrane, tj. izgradnje vanjskog i unutarnjeg prstena obrane u predgrađima. U Moskvi je postavljeno oko 3 700 vatrenih točaka i 37 500 metalnih ježeva, a svi prilazi Moskvi bili su minirani.⁸⁷ U izgradnji te linije obrane sudjelovalo je oko 250 000 civila, uglavnom žena i omladine, iskopavši 128 kilometara rovova i izbacivši 3 milijuna kubičnih metara zemlje. Požrtvovno su radili inženjeri i radnici koju su višestruko prebacivali sve norme, a mnoga civilna poduzeća proizvodila su za potrebe fronte. Primjerice, tvornica automobila proizvodila je automatske puške *Špagina*, tvornica satova upaljače za mine, tvornica slatkiša koncentrate za vojsku, trolejbusna remiza ručne granate itd.⁸⁸

U vrijeme kad su se Nijemci nalazili na manje od 100 km od prijestolnice, odlučnost Sovjetskog Saveza i njegovog naroda da se bore do kraja najotvorenije je manifestirana 7. studenog. Naime, tog dana svake godine slavio se Dan (Oktobarske) Revolucije povodom kojeg se održavala parada na Crvenom trgu u Moskvi, ispred Lenjinovog mauzoleja. Staljin je uvidio važnost, prije svega političku, održavanja parade za 24. godišnjicu Revolucije, unatoč svim

⁸⁴ Albert Seaton, n. dj., str. 102.-103.

⁸⁵ Branko Kitanović, n. dj., str. 89.-90.

⁸⁶ Alexander Werth, n. dj., str. 188.

⁸⁷ Branko Kitanović, n. dj., str. 91., 93.-94.

⁸⁸ Georgij Žukov, n. dj., str. 17.-18.

rizicima i opasnostima koje je 1941. godina donijela. General Artemjev, zapovjednik Moskovske vojne oblasti, dobio je tešku, ali svetu dužnost da pripremi paradu u najvećoj tajnosti i da joj zagarantira sigurnost.⁸⁹ Žukov je predao prijavak Staljinu kako Nijemci trenutno nisu u stanju pokrenuti ofenzivu prema Moskvi, a lovačko zrakoplovstvo dodatno je pojačano kako bi se spriječio izvjestan upad *Luftwaffe*-a. Vojnicima Crvene armije, odabrani za sudjelovanje u paradi, rečeno je da se pripremaju za moguću smotru, a pravu svrhu priprema saznali su nekoliko sati prije održavanja parade.⁹⁰

U noći 6. studenog u grandiozno ukrašenom hodniku podzemne željeznice *Majakovski* Staljin je pred stotinama vojnih i partijskih delegata držao tradicionalni govor. Kraći i direktniji govor održao je ujutro na otvaranju parade, pred Moskovljanima i postrojenim jedinicama, a sve je prenosio radio. Između ostalog, govorio je o podršci Velike Britanije i SAD-a, o krvavom fašističkom neprijatelju i navodio njihove gubitke (koji su naravno bili pretjerani). Najkarakterističniji dio Staljinovog govora tog dana glasi: (...) „Čitav svijet na vas gleda kao na snagu koja je sposobna uništiti njemačke razbojničke horde. Porobljeni narodi Europe u vama gledaju svoje osloboditelje...Budite dostojni tog velikog zadatka! Rat koji vodite je rat za oslobođenje, pravedni rat. Neka vas u tom ratu nadahnjuju herojski likovi naših velikih predaka: Aleksandar Nevski, Dimitri Donskoj, Minjin i Požarski, Aleksandar Suvorov, Mihail Kutuzov! Neka vas blagoslovi velika Lenjinova pobjednička zastava!“ (...)⁹¹

Iako je Staljin svojim nacionalističkim konceptom *Socijalizma u jednoj zemlji* neko vrijeme prkosio trockističkom internacionalizmu *permanente revolucije*, ovaj govor označio je dodatan zaokret diskursa u smjeru patriotizma i rodoljublja, naspram internacionalnom karakteru marksizma-lenjinizma. Spominjanje svete Rusije i predaka iz „zabranjene“ carističke prošlosti, koji su potukli teutonske, tatarske, poljske i francuske invazije, pobudio je istinski zanos u sovjetskom, prije svega ruskom stanovništvu, imajući u vidu da je sada okupacija prijetila drevnoj Rusiji, nekadašnjoj Moskovi.⁹²

Zatim su snježnim Crvenim trgom prodefilirali bataljuni raznih jedinica i rodova vojske i kolone tenkova i vozila. Mnoge jedinice su sa parade marširali pravo na nedaleku frontu.

⁸⁹ Branko Kitanović, n. dj., str. 94.

⁹⁰ Niklas Zetterling, Anders Frankson, n. dj., str. 176.-177.

⁹¹ Alexander Werth, n. dj., str. 196.-197.

⁹² Isto, str. 197.-198.

Odlučnost i nepokolebljivost Sovjetskog Saveza imala je odjeka ne samo u zemlji, već u cijelom svijetu.⁹³

6. KULMINACIJA OPERACIJE *TAJFUN*

6.1. Operativna pauza i daljnji planovi

Od kraja listopada do sredine studenog za obje je strane bio period svojevrsne operativne pauze. Sve je veći broj sovjetskih pojačanja dolazio sa Dalekog istoka te je Žukov to vrijeme iskoristio za konsolidaciju obrane i stvaranje fleksibilne rezerve za protunapade na mjesta potencijalnog njemačkog proboja. Iako su Nijemci ostvarili uvjerljive pobjede u prvoj polovici listopada i probili Možajsku liniju, bili su iscrpljeni za daljnje napredovanje zbog sovjetskog otpora, vremenskih uvjeta i sve većih logističkih problema. U tom periodu poduzete su samo manje napadačke akcije, a operativnu pauzu Nijemci su iskoristili za preraspodjelu svojih razvučenih snaga i snabdijevanje, nadajući se povoljnijim vremenskih uvjetima.⁹⁴

Jedini značajniji pomak u tom razdoblju načinio je general Guderian sa svojom oklopnom armijom. Unatoč početnom porazom kod Mcenska, Guderianove trupe 22. listopada pokreću novi napad na Moskvu s juga i u tjedan dana dosežu Tulu, posljednji veliki grad na jugozapadnom prilazu Moskvi. Nije bilo adekvatnih jedinica Crvene armije za obranu te su na brzinu ustrojili radnički bataljuni koju su spriječili njemačko zauzimanje grada na juriš. Zbog rastegnute logistike i sovjetskih protunapada na Guderianov desni bok, napad na Tulu bio je odložen do daljnjega.⁹⁵

Bitan čimbenik koji je obilježio operaciju *Tajfun* bile su jesenske kiše i prvi snjegovi koji su se brzo topili, pretvarajući ionako nekvalitetne ruske ceste u ljepljivu, do koljena duboku i jedva prohodnu, blatnu kaljužu – *rasputicu* – grubo prevedeno „bezcestovlje“. Ono je veoma otežalo opskrbu i kretanje. Nijemci su se bojali ruske zime, za koju nisu bili pripremljeni ni psihički ni logistički, no suočeni sa *rasputicom*, nadali su se što skorijem zamrzavanju tla. Teško je reći koliki je utjecaj jesensko blato imalo na ishod Bitke za Moskvu jer su od tog problema patili i Sovjeti. Kasnije će Fedor von Bock kao glavni razlog poraza pod Moskvom navesti blato, a tek onda sovjetski otpor. No, valja imati na umu da se u dnevnicima i pogotovo

⁹³ Branko Kitanović, n. dj., str. 96.

⁹⁴ Robert Forczyk, n. dj., str. 58.

⁹⁵ Isto, str. 59.-61.

Georgij Žukov, n. dj., str. 18.-19.

poslijeratnim memoarima njemačkih zapovjednika kao razloge poraza u Bitci i ratu uopće navode Hitler, tj. njegove odluke, i klimatski uvjeti (blato i zima). I u jednom i u drugom slučaju razlozi su prenapuhani, izostavljali su svoje pogreške, svalivši ih na Hitlera, i zanemarivali su moć Crvene armije.⁹⁶

Ujutro 13. studenog načelnik stožera OKH Franz Halder nalazi se u bjeloruskom gradu Orša sa Fedor von Bockom, načelnicima svih stožera armija i Grupa armija, ali ne i samim zapovjednicima. Svrha konferencije bilo je razriješiti ključno pitanje: obnoviti ofenzivu na Moskvu, unatoč rizicima nadolazeće zime, iscrpljenosti njemačke vojske i nepoznatih kapaciteta Crvene armije, ili se ukopati, po potrebi i povući na povoljnije pozicije, i čekati proljeće? U realnosti, prva opcija već je bila odabrana, a Halder je zapravo došao uvjeriti ostale kako je ofenziva nužna i SSSR pred kolapsom.⁹⁷ Iako se odluka ponovno spočitava Hitlerovom fanatizmu (u kontrastu sa razboritim razmišljanjem vojske), on je ustvari bio veoma skeptičan i neodlučan, a zalaganjem preambicioznog von Bocka i Haldera koji su raspolagali potpuno pogrešnim podacima o stvarnoj snazi Crvene armije, Hitler odobrava ofenzivu već 30. listopada.⁹⁸ No, Hitler uvodi promjene u izvorni plan: ulazak u samu Moskvu ga se nije dojmio, već široki dvokraki obuhvat grada i zauzimanje industrijskih i željezničkih objekata istočnije od Moskve. Na zahtjev napredovanja 250 km istočno od Moskve, prema željezničkom čvorištu Gorki, jedan oficir izjavljuje: „Ovo nije mjesec svibanj i ne borimo se u Francuskoj!“⁹⁹ Unatoč ovom i još ponekim negodovanjima na konferenciji, odluka predstavljena kao *Fuehrerova* želja donesena je i morala biti provedena. U skladu sa tipičnim njemačkim planom dvokrakog obuhvaćanja, Guderianova oklopna armija bila je raspoređena na južnom boku, uz Weichsovu 2. armiju, Straussova 9. armija te 3. i 4. oklopna armija Reinhardta i Hoepnera na sjeverni bok, dok je 4. armija pod zapovjedništvom Gunther von Klugea držala središnji dio za fiksaciju sovjetskih postrojba.¹⁰⁰

Iako je Crvena armija brojčano i tehnički i dalje bila inferiorna Nijemcima, Žukov je uspio revitalizirati Zapadnu frontu i obranu Moskve, udvostručivši snage od listopada pojačanjima iz Sibira i ostalih fronti. Sovjeti su očekivali obnovu njemačke ofenzive čim tlo otvrdne i predvidjeli su njemačke planove, rasporedivši najjače snage na bokovima. Dobar dio

⁹⁶ Robert Forczyk, n. dj., str. 54.
Alexander Werth, n. dj., str. 193.
Albert Seaton, n. dj., str. 183.

⁹⁷ David Stahel, *The Battle for Moscow*, str. 112.-113.

⁹⁸ Robert Forczyk, n. dj., str. 58.

⁹⁹ Alan Clark, n. dj., str. 193.-196.

¹⁰⁰ Isto.

sovjetskih snaga, naročito onih iz Sibira, držalo se u pozadini i neće biti angažirane u borbi dok se njemački napadi ne iscrpe u moskovskim predgrađima. Ipak, čim je postalo jasno da se Nijemci regrupiraju za napad, Staljin se umiješao zahtijevajući od Žukova preventivne udare po neprijatelju. Oklijevajući Žukov je bio primoran pokrenuti te neodlučne napade koji nisu postigli naročite rezultate, već su dodatno istopili ionako nedostatne sovjetske rezerve.¹⁰¹

6.2. Posljednji njemački napor

Kada se tlo konačno zabijelilo i otvrdnulo, pokrenuta je druga i završna faza operacije *Tajfun* 15. studenog aktivacijom sjevernog boka Grupe armija Centar. Prvi udarac izvela je Reinhardtova 3. oklopna armija južno i sjeverno od tzv. Moskovskog mora (akumulacijsko jezero rijeke Volge), na spojnici dviju sovjetskih Fronti – Kalinjinke i Zapadne.¹⁰² Obrana 30. armije Kalinjinke fronte sa svojih 56 lakih tenkova nije uspjela izdržati nalet 300 njemačkih tenkova te se brzo raspada.¹⁰³ Ostaci 30. armije povlače su u Klin, gradić koji se nalazio na pola puta između Moskve i Kalinjina po dijagonali sjeverozapad-jugoistok, a Staljin ubrzo smjenjuje Homenka i dovodi Leljušenka na čelo armije, nakon što se oporavio od ranjavanja na Borodinskom polju.¹⁰⁴ Idućeg dana (prema nekih izvorima tek 18.11.), uz podršku tri pješake divizije, 56. korpus od 400 tenkova Hoepnerove oklopne armije udario je iz Volokalamska prema Istri, pod nadležtvom Rokosovskog i njegove 16. armije.¹⁰⁵ Uslijedila je ogorčena i neravnopravna borba u kojoj su se naročito istakli *Panfilovci*, borci 316. divizije Panfilova, i 4. tenkova brigada Katukova (nakon pobjede pod Mcenskom preimenovana u 1. gardijsku tenkovsku). Iako u povlačenju i oslabljena prijašnjim neperspektivnim napadima koje je Staljin naredio, 16. armija Rokosovskog nije dopustila razbijanje njenih borbenih redova te je pomoću artiljerije tukla napad za napadom njemačkog oklopa.¹⁰⁶ Iz tog okršaja, najpoznatija je priča o 28 *panfilovaca* – grupa komesara Kločkova i posthumni heroji Sovjetskog Saveza – koji su protutenkovskim granatama i molotovljevim koktelima obranili željezničku stanicu Dubosekovo od desetaka njemačkih tenkova. Navodno posljednje riječi Kločkova bile su: „Ništa to nije, drugovi! Dvadeset tenkova. Manje od jednog na brata. (...) Velika je Rusija, a odstupati se nema kuda – iza nas je Moskva!“¹⁰⁷

¹⁰¹ Isto, str. 196.-197.

Robert Forczyk, n. dj., str. 67.-75.

¹⁰² Isto, str. 75.-76.

¹⁰³ Georgij Žukov, n. dj., str. 23.

¹⁰⁴ Albert Seaton, n. dj., str. 136.

¹⁰⁵ Robert Forczyk, n. dj., str. 77.

¹⁰⁶ Georgij Žukov, n. dj., str. 23.

¹⁰⁷ Branko Kitanović, n. dj., str. 105.-106.

Istovremeno, 18. studenog pokreće se Guderianova 2. oklopna armija koja je trebala činiti južni krak obuhvaćanja Moskve koju su sa sjevera već načele 3. i 4. oklopna armija. Još se jednom Tula, branjena od strane 50. armije i 4000 pripadnika radničkih bataljuna, pokazala kao preveliki zalogaj za Guderiana te se odlučuje zaobići grad s istoka, ne bi li zauzeo prijelaze na rijeci Oka kod gradova Serpuhov, Kašira i Kolomna. Već 24. studenog Guderian se žali von Bocku da ne zna kako provesti naredbe i traži njihovu reviziju, umjesto da dâ ostavku. Unatoč određenim taktičkim pomacima, do početka prosinca Guderian nije bio u stanju zauzeti navedene gradove, kao ni poluokruženu Tulu. Operacija *Tajfun* dostigla je vrhunac na jugu te se od 2. oklopne armije više nije očekivalo osiguravanje južnog kraka pa su sve nade usmjerene u prodor sa sjevera te u 4. armiju von Klugea na središtu.¹⁰⁸

Gunther von Kluge još je od konferencije u Orši bio veoma skeptičan u pogledu obnovljene ofenzive na Moskvu i bio je obazriv pri izlaganju svoje 4. armije protiv Sovjeta. U vrijeme kada je ofenziva na bokovima počela jenjavati, von Kluge je bio potpuno pasivan i pod stalnim pritiskom Fedor von Bocka i ostalih nadređenih da stupi u borbu protiv sovjetskog centra. Nakon dužeg nagovaranja, von Kluge konačno pristaje krenuti u napad 1. prosinca te brzo zauzima Naro-Fominsk. Ipak, zalaganje njegove armije više nije moglo preokrenuti ishod bitke te nakon 48 sati otkazuje ofenzivu, a svojom pasivnošću von Kluge je dozvolio Žukovu da, nauštrb centru, ojača bokove. Zbog toga će on tada i naročito kasnije biti optuživan kao krivac za njemački poraz u Bitci za Moskvu, no to je bilo daleko od istine.¹⁰⁹

6.2.1. Borbe u moskovskim predgrađima

Dok su njemački južni krak i centar bili paralizirani, najveća opasnost za sovjetsku prijestolnicu prijetila je sa sjevera, gdje će se ogorčene borbe preliti u sama predgrađa. Ozbiljnost situacije pokazuje Staljinov telefonski razgovor sa Žukovom nakon proboja u sektoru 30. armije:

„- Jeste li uvjereni da ćemo obraniti Moskvu? Pitam vas to s bolom u duši. Odgovorite pošteno kao komunist. – Moskvu ćemo bezuvjetno obraniti. Ali treba nam još najmanje dvije armije i bar dvjesta tenkova.“¹¹⁰

¹⁰⁸ Alan Clark, n. dj., 198.-203.

Robert Forczyk, n. dj., str. 79.-83.

¹⁰⁹ Isto, str. 79.

David Stahel, n. dj., str. 229.-231.

¹¹⁰ Georgij Žukov, n. dj., str. 24.

Njemačke su oklopne jedinice produbljivale jaz između sovjetske 16. armije koja se povlačila prema Istri i 30. armije u Klinu. Njemačka 9. armija bila je u defenzivnom položaju, štiteći prodor oklopnih armija od protunapada Konjevljeve Kalinjinske fronte sa sjevera. Leļjušenko je uspio organizirati privremenu obranu grada Klina koja je Nijemcima odolijevala pet dana, kada grad 23. studenog pada u njemačke ruke. Leļjušenkova armija povlači se istočno i zauzima pozicije na kanalu Moskva-Volga.¹¹¹ Dva dana kasnije njemački tenkovi napreduju jugoistočno i zauzimaju Solnječnogorsk.¹¹² Nadalje je 7. *panzer* divizija 3. oklopne grupe Reinhardta dosegla spomenuti kanal Moskva-Volga koji se protezao od sjevera prema jugu. Nijemci su 29. studenog zauzeli netaknuti most kod grada Jahrome i uspostavili mostobran na istočnoj strani. No, manjak rezervi u Grupi armija Centar značio je da se iz mostobrana neće moći ostvariti daljnji prodor prema Moskvi južno ili Dmitrovu sjeverno, a sam mostobran bit će najistočnija točka njemačkog napredovanja na Moskvu. Ubrzo je mostobran skršila novoformljena 1. udarna armija Kuznjecova, povučena iz rezervi.¹¹³

Od 24. do 27. studenog svježa sibirski 78. streljačka divizija u sastavu 16. armije Rokosovskog pružala je u gradu Istri uporan otpor protiv 40. korpusa Hoepnerove 4. oklopne armije i SS divizije *Das Reich* koja je prestala biti borbena sposobna. Rokosovski je uspio formirati novu obrambenu liniju sada već na 35 kilometara od središta Moskve, a Hoepnerovi oklopni napadi sve su više počeli otupljivati i raspršivati se.¹¹⁴ O bjesomućnim i veoma iscrpljujućim borbama za svaki pedalj moskovskih predgrađa dokazuje nesporazum između Staljina i zapovjednikâ Fronti. Naime, Staljin je bio bijesan kad je saznao da se povuklo iz Djedovska, grada sasvim blizu Moskve, i naređuje Źukovu osobno da ode tamo i pokrene kontranapad. Na kraju se ispostavilo da su Sovjeti ogorćeno branili Djedovsk, a nesporazum je nastao oko obližnjeg seoca Djedovo, gdje su Nijemci zauzeli samo nekoliko kuća. Ipak, zahtjev Staljina morao je biti ispunjen te su Nijemci pod naletom jedne čete i dva sovjetska tenka izbaćeni sa tih položaja.¹¹⁵ Dok je 3. oklopna armija prešla u defenzivu, a von Kluge sa 4. armijom oklijevao u napadu, jedino je Hoepnerova 4. oklopna i dalje nastojala napredovati. Dana 30. studenog tenkovi 2. *panzer* divizije upadaju u Krasnaju Poljanu, 32 kilometra od Kremlja, no zbog sovjetskog otpora, pogoršanih vremenskih uvjeta i nestašice goriva, daljnjeg prodora neće biti. Bit će to najdalja točka njemačkog napredovanja u samu Moskvu.¹¹⁶

¹¹¹ Robert Forczyk, n. dj., str. 77.-78.

¹¹² Georgij Źukov, n. dj., str. 25.

¹¹³ Niklas Zetterling, Anders Frankson, n. dj., str. 206.-207.

¹¹⁴ Robert Forczyk, n. dj., str. 78.

¹¹⁵ Georgij Źukov, n. dj., str. 25.-26.

¹¹⁶ Robert Forczyk, n. dj., str. 78.

Očito je da je njemački napor došao do kulminacije nakon dva tjedna obnove ofenzive na Moskvu. Druga faza operacije *Tajfun* nije ostvarila nijedan cilj, ni zauzimanje Moskve, niti opkoljavanje i uništavanje značajnog kontingenta sovjetskih trupa, kao što je bio slučaj kod Vjazme i Brjanska.¹¹⁷ Žukov će u to vrijeme zaključiti:

„Potkraj studenoga po načinu djelovanja i snazi udara svih grupacija njemačkih jedinica osjetili smo da neprijatelj malaksava i da za vođenje ofenzivnih operacija više nema ni snage ni sredstava. Razvivši udarne grupacije na širokom frontu i zamahnuvši daleko svojom oklopljenom šakom, neprijatelj je u toku bitke za Moskvu toliko razvukao jedinice da su u konačnim borbama na prilazima glavnom gradu izgubile prodornu sposobnost.“¹¹⁸

7. SOVJETSKI PROTUUDAR

U studenom su hladnije temperature izvukle Grupu armija Centar iz blata i dozvolile im pokretanje druge faze operacije *Tajfun*, no do prosinca je pristigla prava ruska zima koja je potpuno potkopala nespremne Nijemce. Njemačka je rat na istoku planirala skončati do kraja ljeta 1941. godine te se nije logistički pripremila za zimske mjesec. Guderian je još početkom listopada poslao upit za zimsku odjeću, no ona njemačkim trupama nikad nije osigurana.¹¹⁹ Dva mjeseca kasnije će njemački vojnici biti na rubu ljudskih izdržljivosti, u susretu sa hladnoćom 20-40 stupnjeva ispod ništice, koju nikad nisu doživjeli. Pretvrdo tlo za ukopavanje, mnoge kuće uništene i popaljene da posluže kao skloništa od ledenih vjetrova i mećava, motori koji se nisu mogli zagrijati i upaliti, puške čiji su se zatvarači zaleđivali i Nijemci u ljetnim uniformama, sa improviziranim i pokradenim ogrtačima, šalovima i slično, koji su patili od stravičnih ozeblina, gangrena i probavnih bolesti, samo su neki od brojnih prizora tih prosinačkih dana.¹²⁰ Naravno da oštra zima nije mazila ni Ruse, no oni su bili puno bolje opremljeni zimskom odjećom te su psihički bili pripremljeniji za ovakve uvjete, poput Sibiraca koji su na to odavno navikli.¹²¹

Nijemci su gurnuli i istopili sve svoje rezerve u posljednjem naporu na Moskvu i do 4./5. prosinca prestali su svi napadi. Za to vrijeme Sovjeti su se spremali za kontranapad po

¹¹⁷ Isto, str. 83.

¹¹⁸ Georgij Žukov, n. dj., str. 26.

¹¹⁹ Alan Clark, n. dj., str. 181.

¹²⁰ Isto, str. 200.-209.

¹²¹ Alexander Werth, n. dj., str. 204.-205.

neprijateljskim bokovima čim se otkloni neposredna opasnost po Moskvu, a za to su formirali tri svježije armije – 1. udarnu, 10. i 20. armiju.¹²² Staljin i *Stavka* pripremali su velike i preambiciozne operacije na svim frontama: na jugu je valjalo izbaciti Nijemce iz Rostova, Donbasa i Krima, na sjeveru probiti opsadu Lenjingrada, a najambiciozniji je bio plan da se pod Moskvom opkoli i uništi čitava Grupa armija Centar. Crvena je armija tada još bila dosta neiskusna, a pred početak protuofenzive nije ostvarena čak ni potrebna brojčana nadmoć nad iscrpljenim protivnikom, stoga su sve navedene ofenzive polučile samo ograničene rezultate.¹²³

U noći 5. na 6. prosinac pokrenut je moćni sovjetski protuudar pod Moskvom, na fronti dugoj 900 km od Kalinjinina do Jeleca. Najznačajniji udari izvršeni su na bokovima iscrpljenih njemačkih tenkovskih snaga, a naročitu ulogu odigrale su pokretne skijaške i konjaničke jedinice Bjelova i Dovatora koje su presijecale njemačke komunikacije u pozadini i sijali paniku. Nijemci se užurbano povlače iz izloženih klinova južno i sjeverno od Moskve te Crvena armija veoma brzo oslobađa Kalinjin, Klin, Solnječnogorsk, Istru, Volokalamsk, Staljinogorsk, Jelec i Kalugu. Dok su na pojedinim sektorima ostvareni dobici od nekoliko desetaka kilometara, sjeverno i južno krilo sovjetske protuofenzive napredovalo je do 300 kilometara.¹²⁴

Dok je sovjetski tisak slavodobitno objavljivao o protuudaru i zaslužnim generalima, Hitler je započeo čistku svojih generala koji su se povlačili. Fedor von Bock izgubio je položaj zapovjednika Grupe armija Centar, Guderian i Hoepner izgubili su svoje oklopne armije, zajedno sa 35 zapovjednika korpusa, a mjesto načelnika OKW-a, nakon Brauchitschove ostavke, preuzeo je sam Hitler, čime započinje njegovo direktno miješanje u vojne poslove do kraja rata. Hitler odmah donosi naredenje o zabrani povlačenja i držanja osvojenih područja po svaku cijenu. Ova amaterska vojna naredba možda je imala isključivo korijena u Hitlerovom ideološkom fanatizmu, no ipak je bila značajna jer je Grupa armija Centar, koja se bezglavo povlačila u smrtonosnoj zimi, ostavljajući hrpu teškog oružja za sobom, izbjegla potpuni kolaps. Izbjegnuto je opkoljavanje i Nijemci su uspjeli zadržati Orel, Juhnov, Brajnsk i izbočinu Vjazma-Ržev koja će tijekom 1942. biti poprište krvavih iscrpljujućih borbi. Grupa armija Centar, trpeći smjele sovjetske napade i nemilosrdnu rusku zimu, doživjela je sudbinu Napoleonove *Grande Armee*. No dvije su ključne razlike: izbjegnuto je totalno rasulo i kolaps

¹²² Robert Forczyk, n. dj., str. 84.

¹²³ Alexander Werth, n. dj., str. 206.-209.

¹²⁴ Isto.

njemačke vojske što nije bio slučaj 1812. godine, ali Hitler nikada nije ušao u Moskvu poput Napoleona.¹²⁵

8. POSLJEDICE I ZNAČAJ BITKE ZA MOSKVVU

Ubrzo je inicijalno sovjetsko oduševljenje protuofenzivom, koja je trajala do ožujka, splasnulo. Hitlerova fanatična taktika urodila je plodom i Crvena armija ne uspijeva opkoliti i uništiti čitavu Grupu armiju Centar, sada dobro ukopanu i koliko-toliko zaštićenu od zime, a povremeno prelazi u sve češće protunapade i uništava izolirane i izložene sovjetske jedinice. *Stavka* je definitivno postavila preambiciozan plan, precijenivši i dalje neiskusnu Crvenu armiju te podcijenivši potučeni, ali nedokrajčeni *Wehrmacht*. Kao posljedica sovjetske ofenzive, koja je do proljeća znatno jenjavala, stvorila se specifična konfiguracija linije fronte u vidu Rževske izbočine, koja je poput Damoklovog mača i dalje predstavljala prijetnju za Moskvu. Iako se težište ratovanja tijekom 1942. godine prebacilo na jug, njemačkim pohodom na Staljingrad i Kavkaz, Crvena je armija pretrpjela stravične gubitke pokušavajući likvidirati izbočinu Vjazma-Ržev, iz koje se iscrpljeni Nijemci povlače tek 1943. godine. Hitler je ustrajao toliko dugo na držanju izbočine nadajući se da će poslužiti kao odskočna daska za novi potencijalni pohod na Moskvu koji se nikad nije dogodio.¹²⁶

Stoga, Bitka za Moskvu definitivno je okončana u siječnju 1942. godine odlučnim odbacivanjem Nijemaca nekoliko stotina kilometara prema zapadu. Sovjeti su oslobodili veliki broj sela i gradova u kojima ubrzo svjedoče stravičnim posljedicama Hitlerovog rata istrebljenja na istoku, dodatno ih motivirajući za nemilosrdnu borbu protiv nacifašističkih okupatora. Bio je to prvi odlučni i konkretni poraz Hitlera i njemačke vojske u Drugom svjetskom ratu, čime je uništen mit o njemačkoj nepobjedivosti. Ova prva prekretnica pod Moskvom imala je velikog odjeka u svijetu, a istovremeno će se antifašističkoj koaliciji pridružiti još jedna sila – SAD. Iako su sovjetski gubici bili masovni u obrani prijestolnice, i naročito prvoj godini rata, Nijemci su pretrpjeli gubitke koje dotad nisu doživljavali i teško su ih mogli nadoknađivati. Samo u drugoj fazi operacije *Tajfun* u studenom, Nijemci su izgubili do 800 tenkova i 155 000 ljudi, gotovo jednako koliko su pretrpjeli u zapadnim kampanjama tijekom 1940. godine. U cijeloj istočnoj kampanji do kraja 1941. godine Nijemci su izgubili do 775 000 ljudi.¹²⁷

¹²⁵ Alan Clark, n. dj., str. 209.-211.

¹²⁶ Alexander Werth, n. dj., str. 205.-215.

¹²⁷ Isto.

9. ZAKLJUČAK

Isti obrazac ratovanja, tj. taktiku *blitzkriega*, pomoću koje su Nijemci trijumfirali u većini kontinentalne Europe, Hitler i njegovi generali pokušali su primijeniti na Sovjetski Savez nad kojim bi ostvarili pobjedu u nekoliko tjedana. Time bi uništili svojeg ideološkog neprijatelja, osigurali prostor, robovsku radnu snagu i resurse „tisućljetnom“ njemačkom Reichu te bi prisilili Veliku Britaniju na mir. No, Staljinov industrijalizirani Sovjetski Savez nije bio agrarna i nerazvijena Carska Rusija s kojom su se njihovi preci u Velikom ratu suočili, niti je munjevito ratovanje moglo ostvariti iste rezultate u beskrajnim prostorima, obilatim ljudskim i materijalnim resursima SSSR-a, kao što je moglo u zapadnoj Europi. Nerealan i preambiciozan plan *Barbarossa* pokazao je doduše impresivne rezultate, ali od samog početka bio je osuđen na propast, kulminirajući u njegovom sastavnom djelu – operaciji *Tajfun*, odnosno u Bitci za Moskvu.

Bitka za Moskvu zamišljena je kao odlučujući njemački udarac protiv malaksalog sovjetskog diva, a sama činjenica da se ta bitka vodila, dugo iza procijenjenog vremenskog roka okončanja istočne kampanje, pokazuje dugoročni promašaj strateškog razmišljanja njemačkih vojnih struktura i samog Hitlera. Također, Moskva ukazuje na prva veća trvenja između Hitlera i njegovih generala te se razbija i dalje dosta aktualni mit o njemačkim generalima kao razboritim stratezima, zaslužnih za sve pobjede, koji su se morali pokoravati Hitlerovom vojnom amaterizmu i fanatizmu zbog kojeg su izgubili rat. Naime, vojni karijerizam, zadojenost slavom i pretjerana ambicioznost brojnih njemačkih zapovjednika nalagali su im zauzimanje sovjetske prijestolnice te se čini kako je Hitler ipak bio dalekovidnijih pogleda što se tiče vođenja rata na istoku, fokusirajući se na ekonomske aspekte, uništavanje Crvene armije i donekle spašavajući Grupu armija Centar od zloglasne sudbine Napoleona 130 godina ranije. Tek će nakon Moskve Hitler izgubiti povjerenje u svoje generale i direktno se umiješati u vojne odluke, koje su kasnije pridonijele bržem njemačkom padu. Njemačka je ionako od samog početka vodila izgubljen rat, a njemačkom mobilnom i brzom ratovanju Sovjeti su nametnuli rat iscrpljivanja s kojim se njemački materijalni i ljudski kapaciteti nisu mogli nositi. Mada bi o tome bilo teško govoriti, upitno je bi li njemačko zauzimanje Moskve uopće donijelo konačnu pobjedu. Iako bi to Staljinu i Sovjetskom Savezu nanijelo ogroman politički i moralni udarac, teško da bi se pokolebali u ratu u kojem im je prijetilo totalno istrebljenje, imajući i dalje iza sebe ogromne prostore, industrijske kapacitete koji su se tek počeli zagrijavati na Uralu, sposobnost generiranja uvijek novih snaga te podršku Velike Britanije i SAD-a. Uostalom, glavni razlog kapitulacije Francuske nije bilo zauzimanje Pariza, već opkoljavanje gotovo

čitave francusko-britanske vojske na obalama La Machea. Uništenje Crvene armije na taj način bilo je fizički nemoguće, a to se vidi u činjenici da SSSR nije posustao nakon višestrukih katastrofalnih poraza i milijuna zarobljenika tijekom 1941. godine.

Faktor vremena odigrao je značajnu ulogu u Bitci za Moskvu, ali nikako i presudnu kao što Nijemci, a i brojni zapadnjački analitičari i povjesničari vole naglašavati. Jesensko blato i zimska hladnoća nisu razlog njemačkog poraza, već ključne strateške i taktičke pogreške Nijemaca te ustrajan, ogorčen i hrabar otpor Crvene armije i sovjetskog naroda.

Doduše, sovjetski performans u Bitci za Moskvu bio je osrednji, izuzev Žukovljeve intervencije za stabilizaciju fronte i spas Moskve te individualne hrabrosti sovjetskih vojnika i građana. Bitke za Vjazmu i Brjansk bile su najveće katastrofe u čitavom ratu, koje su se mogle izbjeći, Nijemci su konstantno bili u stanju u određenim sektorima ostvariti proboj, a sovjetski kontraudar je donio samo ograničene rezultate i velike gubitke. Crvena će armija na težak način naučiti iz svojih grešaka i od svojih neprijatelja. Do kraja rata razvit će doktrinu duboke bitke, začetu od stradalog maršala Tuhačevskog, a usavršenu od pouka njemačkog *blitzkriega*. Politička lojalnost prestat će biti glavna zadaća Crvene armije, već efektivno uništenje neprijatelja, a Staljin će, za razliku od Hitlera, vođenje rata više prepustiti svojim vrsnim generalima i maršalima poput Žukova. Pouke od kontraofenzive pod Moskvom bit će izvučene, a to će se pokazati odlučnom sovjetskom pobjedom kod Staljingrada 1942./'43. godine.

Bilo kako bilo, Bitka za Moskvu označila je prvu svojevrsnu prekretnicu u Drugom svjetskom ratu. Bio je to prvi veliki poraz Hitlerove „nepobjedive“ vojne mašinerije i dugo očekivana pobjeda Sovjetskog Saveza koju je svijet dočekao sa oduševljenjem. Bitka za Moskvu dovela je na vidjelo masovno herojstvo čitavog sovjetskog naroda i odlučnost da se do kraja usprotivi nacifašističkom neprijatelju. Bitka za Moskvu bila je prva u nizu trijumfa Sovjetskog Saveza na konačnom putu do pobjede, zajedno sa ostalim saveznicima, u svibnju 1945. godine, a za tu pobjedu Sovjetski Savez dao je 26 milijuna života svojih vojnika i građana.

10. BIBLIOGRAFIJA

Literatura:

Alan Clark, *Barbarossa*, Zagreb, Irma&Irma., 2020.

Robert Forczyk, *Moscow 1941: Hitler's First Defeat*, Oxford, Osprey Publishing Ltd., 2006.

Branko Kitanović, *Bitka za Moskvu*, Zagreb, Alfa, 1978.

Albert Seaton, *The Battle for Moscow*, New York, Sarpedon, 1993.

David Stahel, *Operation Typhoon: Hitler's March on Moscow, October 1941*, New York, Cambridge University Press, 2013.

David Stahel, *The Battle for Moscow*, New York, Cambridge University Press, 2015.

Alexander Werth, *Rusija u ratu 1941-1945*, Rijeka, Otokar Keršovani, 1979.

Niklas Zetterling, Anders Frankson, *The Drive on Moscow 1941: Operation Taifun and Germany's First Crisis of World War II*, New York, Casemate Publishing, 2012.

Georgij Konstantinovič Žukov, *Uspomene i razmišljanja*, 1. dio, Zagreb Globus, 1980

Georgij Konstantinovič Žukov, *Uspomene i razmišljanja*, 2. dio, Zagreb, Globus, 1980.

Internetski izvori:

Directive No. 21 Operation Barbarossa (December 18, 1940), German History in Documents and Images (GHDI), https://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=1547, pristupio: 19.06.2023.